پروفيسر منگھارام ملڪاڻي

شيڪسپيئر جو مترجم - مرزا قليچ بيگ

شيڪسپيئر سنڌيءَ ۾ - مرزا قليچ بيگ

شيڪسپيئر ڪي پنهنجو زندگيءَ جو فلسفو هو. سندس ناٽڪ هن نئين اصول تي ٻڌل آهن ته انسان پنهنجي سيرت سان ئي پنهنجي قسمت ٺو بنائي. شيڪسپيئر جا ڪيترا ناٽڪ نه فقط سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيا ويا. پر هندستاني جيوت ۾ الٽو (Adaptation) به ڪيا ويا. ۽ سنڌي ناٽڪ ۾ نئين زماني جا موضوع ۽ نئين ڪردار نگاري آندائون. ساڳئي وقت، ناٽڪ نويسيءَ ۽ ناٽڪ پيش ڪرڻ جا سڌريل مغربي نمونا به هنن ناٽڪن ۾ ڪتب آندا ويا.

اسان جو مکيه جهونو ناٽڪ نويس ۽ مصنف، اڍائي سو کان وڌيڪ ڇپيل ڪتابن جو ترجمان، مرزا قليچ بيگ هو. جنهن انساني علم جي قريب قريب هر شاخ تي قلم آزمايو. سندس اوائلي ڪتابن مان هڪڙو هو "دلپسند قصا" جو (Lamb's Tales from Shakespeare) تان ترجمو ڪيل هو ۽ 1890ع ۾ شايع ٿيو هو. اهو ڪتاب شيڪسپيئر جي ناٽڪ ڪونه هو. پر منجهس شيڪسپيئر جي ڪيترن نامور ناٽڪن جون ڪهاڻيون ڏنل هيون، جي اصل (Charles Lamb) ۽ سندس ڀيڻ (Mary Lamb) جون شراڪت ۾ لکيل هيون.

شيڪسپيئر جو پهريون ناٽڪ جو مرزا صاحب سنڌيءَ ۾ آندو، سو هو (Merchant of Venice)، جنهنجو الٽو "حسنا دلدار" نالي سان ١٨٩٧ع ۾، هندستاني ڪردارن ۽ ماحول سان نهايت تز نهڪايو هئائين. شانائڪا

يهودي کي هريرام ماروازي وياج خور بنايو هئائين. ۽ انٽونيو ايماندار واپاريءَ کي لالا منسکلعل ۾ ڦيرايو هئائين. هن ناٽڪ ۾ سيرت جو مسئلو اهو رکيل هو تہ وياج خور جي پٽسي جي پوڄا سندس تباهي تي آئي ۽ عاشق دلدار (بسانيو) جي ادار دلي کيس سپائي ۽ بردبار معشوقه حسنا (پورشا) سان ميلاپ تي ڪرائي. اهو ناٽڪ سنڌ ڪاليج منڊلي ڪاميابي سان اسٽيج تي آندو هو، جنهن ۾ هريرام ماروازي جو پارٽ جوتسنگ آڏواڻي نهايت اثرائتو ادا ڪيو هو. ۽ هو صاحب ان زماني جو بهترين مذاقي ائڪٽر ۽ هدايتڪار هوندو هو. ڪي سال پوءِ ساڳيو ناٽڪ وري ڏيکاريو ويو. جنهن ۾ هڪ ڪاليجي جوان ايچ. بي. آڏواڻيءَ اهو شائلاڪ جو پارٽ اهڙيءَ ترنياڪيءَ ۽ بي رحميءَ سان ڪيو هو، جو ڪاليج جي پرنسپال ڊاڪٽر جئڪسن سندس پيٺ هڪ انگريزي ائڪٽر سان ڪئي هئي. ۽ ڏيوان ديارام گدومل. جو سوسائٽيءَ جو ڪائونسلر هوندو هو. تنهن اسٽيج تي اچي کيس مبارڪون ڏنيون هيون. پوءِ تہ سگهوئي "ايچ. بي. آڏواڻي" مسخريءَ جا پارٽ ڪماليت سان ڪرڻ لاءِ مشهور تي ويو ۽ سنڌ اسٽيج جو بهترين هدايتڪار (Director) ۽ پيشڪار (Producer) بڻ بنجي پيو.

شيڪسپئر جو دردناڪ شاهڪار (King Lear) بيون ناٽڪ هو جو مرزا قليچ بيگ "شاهہ ايليا" نالي سان 1900ع ۾ سنڌي ۾ آندو هو. ان ۾ سيرت جي هيٺائي اها چئيل هئي تہ ڪيئن هڪ عاليشان، پر ضعيف- طبع بادشاهہ پنهنجين ٻہ چاپڙين ڌيئن جي خوشامد تي پنيلجي، پنهنجي سموري ملڪيت کين ۽ سندن لوپي مڙسن کي ارپي ڇوڙي. پر اندر جي سچيار ۽ سچ چئي ڏيندڙ ننڍي ڌيءَ ڪارڊيليا کي ڪاري ڪوڏي بہ ڪانہ ٿو ڏئي. پر هن ناٽڪ جو ترجمو مرزا صاحب اهڙو تہ اکري پابنديءَ وارو ڪيو هو. ۽ ڪردار ۽ شهرن جا نالا ڦيرائي مڪاني ڪرڻ اهڙو ان نهڪندڙ هو، جو ناظرين کي اهو ناٽڪ دل سان ئي کين لڳو هو. خاص ڪري ڌيئن جي ڌڪانيل بادشاهہ جون دردناڪ زبانيون، چريائيءَ جي حالت ۾، ۽ وفادار

ڏيءِ جي لاش تي ترجمي جي نيت ايوڳائيءَ ڪري بنه بي تاثير ٿي پيون. شاهه ايليا جو پارٽ جينوٽيڪ ڪنولسنگ جڳتيانيءَ ڪيو هو. جو ان زماني جو مشهور نانڪ (Hero) هوندو هو. تنهن هوندي به اهو نانڪ ڪڏهن ڪرڻ ۾ ڪونه آيو.

مرزا صاحب جو "شمشاد مرجانه" 1908ع شيڪسپيئر جي Cymbeline جو التو هو ۽ نهايت ڪامياب ٿيو هو. هن نانڪ ۾ چرتر جي ڪجائي اها ڏيکاريل هئي ته پورڙو نانڪ، نائڪا Heroine جي بدل بيوفائيءَ ۾ سنروئي ويساهه ڪري ٿو وڃي ۽ بنا تحقيقات جي ڪڍي ٿو ڇڏيس، جنهنجي سزا اها ٿو پائي جو پڇتاو بعد به وڇوڙي جا عذاب سهڻا ٿا پونس. هن ڪيل ۾ نانڪ جو پارٽ موتيرام گدوانيءَ ڪيو هو.جو نهايت سريلو ڳائيندڙ ائڪٽر هوندو هو. نائڪا جو پارٽ هڪ ڪاليجي ڳڀرو جوان موهن شهانيءَ نهايت نفيستائي سان ڪري ڏيکارڻ ۾ اهڙو ڪمال ڪيو هو جو سڄي پڄي عورت پئي لڳو.

Two Gentlemen of Verona جو التو "عزيز ۽ شريف" نالي سان تنهن ۾ مرزا صاحب جي عبارت عالماڻي هئي. پر تڏهن به 1910ع ۾ اسٽيج تي آڻڻ سان ناڪامياب ٿيو هو. ڇو جو نانڪ ۽ نائڪا جي پارٽن لاءِ پورا ائڪٽر نه چونڊيا ويا هئا. پر ساڳيو نانڪ ڪي سال پوءِ جڏهن "حيدرآباد بليڊرس ڪلب" وارن 1919ع ۾ ڪري ڏيکاريو هو. تڏهن انهن مکيه پارٽن لاءِ ائڪٽرن جو جوڙو اهڙو ٺهڪندڙ هو. جو اهو نانڪ بيحد ڪامياب ٿيو هو ۽ حيدرآباد توڙي ڪراچيءَ ۾ پنج راتيون ڪري ڏيکاريو ويو هو. منجهس نائڪا جو پارٽ جهمنمل باوناڻي وڪيل زنانيءَ نزاڪت سان ڪيو هو. جڏهن اجا اسڪولي شاگرد هوندو هو.

مرزا قليچ بيگ جو بهترين لوڪ پسند نانڪ "نيڪي ۽ بدي" 1911ع ۾ ڪري ڏيکاريو ويو. جو مرحوم آغا حشر جي مشهور ڪيل "خوبصورت بلا" تان ترجمو ڪيل هو. مرزا صاحب پنهنجي نانڪ جي

ديباچي ۾ ڄاڻايو هو تہ اهو اصل شيڪسپيئر جي ڪنهن ناٽڪ تان ورتل هو. جنهنجو نالو ڏنل ڪونہ هو. هن ناٽڪ جي بيحد ڪاميابيءَ جا ڪارڻ ٻہ اَئڪٽر هئا. هڪڙو مشهور وڪيل ڏيئلمل لعلواڻي، جنهن نيڪ نائڪا جو پارٽ نهايت جذبي وچان ۽ صداقت سان ڪيو هو. ۽ ٻيو ماستر چينمل، جنهن، صورت جو پورو سورو هوندي بہ، پريتما جو پارٽ اهڙي زناني لوڏ ۽ سچي سوز سان ڪيو هو ۽ ڳاتي ۾ اهڙو ميناج هوس جو هوبهو هڪ حسين دوشيزه بنجي پيو هو.

مرزا صاحب شيڪسپئير جا ٻيا ٽي ناٽڪ پڻ ترجمو ڪيا هئا، پر اهي بہ ناٽڪ منڊلي اسٽيج تي ڪونہ آندا. جدا سبب ڪري. Romeo and Juliet ۾ نوجوانن جوشيلن عاشقن جو دکدائي انت ڏيکاريل آهي. پر ان ناٽڪ جي "گلزار ۽ گلنار" 1909ع ناالي سنڌي صورت ۾، انجي موتمار پڇاڙي کي مرزا صاحب عام ماڻهن جي دلپسنديءَ لاءِ ڦيرائي، پريمين جو ميلاپ ڪرايو هو. جنهن ڪري ابهرن بي تحمل عاشقن کي سزاياب ڪرڻ جو ناٽڪي مطلب دفع ٿي ويو! اهو ناٽڪ ڇپايو ۽ بہ ويو هو. پر پوءِ ڪاليج سوسائٽيءَ جي ڪائونسلر ماڳهين ٻئي ڪارڻ ڪري رد ڪري ڇڏيو. ڇي: انجا محبتي نظارا ۽ عاشقن جون گفتگويون غير اخلاقي آهن ۽ اسٽيج تي آڻڻ لائق نہ آهي. Hamlet جهڙو شاهڪار پڻ مسلم زندگيءَ ۾ "شهزادو بهرام" (1914ع) سري سان آندو ويو. جنهن ۾ نائڪ جي بيحد سوچڻ ۾ پڌتر. ۽ عمل نہ ڪرڻ جي عادت جا خونخوار نتيجا ڏيکاريل هئا. هن بندي کي انهن ڏينهن ۾ ڪاليج ناٽڪ منڊليءَ جي سيڪريٽري جو عهدو مليل هو ۽ پڻ اهو شرف حاصل ٿيو جو مرحوم مرزا صاحب سان سندس ٽنڊي نوڙهي واريءَ حويلي ۾ وڃي مليم ۽ ڪانئس ان ناٽڪ جو مسودو اسٽيج تي پيش ڪرڻ ۽ ڇپائڻ لاءِ عرض ڪري هٿ ڪيم. پر بدقسمتي اهڙي جو ان سال سوسائٽيءَ جي ساڪرد ميمبرن ۽ جهونن شاگردن جي ڏرين جي وچ ۾ نساو اهڙو جهوپ جهڙي ويو، جو مون کي 20 ورهين جي سرڪرمين

ڪانپور سوسائٽيءَ ڪئي سميٽيو پيو، ۽ آءٌ پنهنجي عهدي جي ايام ۾ ڪا ڪارروائي ڪري ڪانہ سگهيس.

مرزا قليچ جو "جمشيد حميده" 1918ع ۾ لکيو ويو. جو شيڪسپيئر جي ڪنهن نامعلوم ناٽڪ جو الٽو هو، ۽ منهنجي ڄاڻ موجب نڪي ڇپايو ويو، نڪي اسٽيج تي آندو ويو. اهو ناٽڪ ۽ ٻيا بہ مرزا صاحب جا ڪي مڪيہ ناٽڪ "سنڌي ادبي بورڊ" وارن حيدرآباد سنڌ مان ٻيهر ڇپائي پڌرا ڪيا آهن، جو هي ناياب ٿي ويا هئا.